

Said Nursî'nin Eserleri Işığında Ermeni Meselesi: Van Örneği

ABDULHALİM OFLAZ^a

Geliş Tarihi: 28.05.2017 | Kabul Tarihi: 28.06.2017

Öz: Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyeti altında yaşayan Ermeniler, XIX. yüzyıla kadar dinî ve siyasi baskıyı çok fazla hissetmeden varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak Osmanlı devletinin parçalanma sürecine girmesiyle birlikte emperyalist güçlerin tahrikleriyle devletten ayrılmak için harekete geçen diğer Hristiyan unsurlar gibi Ermeniler de XIX. yüzyılda isyan hareketleri başlattılar. İsyancıların merkezini Van ili teşkil etmekteydi. Çünkü Osmanlıların dış güçlerle imzaladığı Ayestefanos Antlaşmasının 16. ve akabinde de imzalanan Berlin Antlaşmasının 61. maddelerine göre Doğu Anadolu'da Ermenilerin oturdukları yerlerde ıslahat yapılması gerekirdi. Bundan cesaret alan Ermeniler, Ermeni bir papaz olan Mıgırdiç Hrimyan'ın öncülüğünde harekete geçerek Van'da isyan başlattılar. Gerek doğduğu Bitlis'te olsun, gerekse ömrünün çoğunu geçirdiği Van'da olsun Ermeni meselesini yakından takip eden Osmanlı münevverlerinden biri de Bediüzzaman Said Nursî'ydi. O, başta Ermenilerle dostane ilişkilerin geliştirilmesinden yana olmuşsa da 1. Dünya Savaşı yıllarındaki mezalimlerinden dolayı hem kendisi hem de talebeleri onlarla fiili savaşa girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Said Nursî, Osmanlı İmparatorluğu, Van, Ermeni meselesi, isyan.

^a Y. Doç. Dr., Iğdır Ü. İlahiyat F. İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
aoflaz74@gmail.com

The Armenian Issue in the Light of Said Nursi's Works: The Case of Van

Abstract: The Armenians who lived under the rule of the Ottoman Empire, XIX. Religious and political oppression until the end of the century. However, as the Ottoman state entered into the process of disintegration and the other Christian elements acted to leave the state with the instigation of the imperialist powers, They started rebellion movements in the century. Van province was the center of the revolts. Because according to the 16th article of the Treaty of Ayestefanos signed by the Ottomans with foreign powers and the 61st articles of the Berlin Treaty signed later, it is necessary to reform the places where Armenians live in Eastern Anatolia. Encouraged by this, the Armenians acted on the initiative of an Armenian priest, Mıgırdiç Hrimyan, and started a rebellion in Van. One of the Ottoman philosophers closely following the Armenian issue in Van, where he lived in Bitlis, where he spent most of his life, was Bediuzzaman Said Nursi. Although he favored the development of friendly relations with the Armenians in the first place, both himself and his followers entered into the actual war because of the perpetrators of World War I.

Keywords: Said Nursi, Ottoman Empire, Van, Armenian Issue, rebellion.

© Oflaz, Abdulhalim, "Said Nursi'nin Eserleri Işığında Ermeni Meselesi: Van Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 2017, ss. 435-461.

Giriş: Osmanlı Döneminde Van ve Van Ermenileri Hakkında Genel Bilgiler

Osmanlı İmparatorluğunda Van'ın İdarî ve Sosyal Durumu

Van, Yavuz Sultan Selim döneminde 1514 yılında Safevîlere karşı kazanılan Çaldıran Zaferi ile fethedilse de¹ kalıcı olarak Osmanlı devletine iltihakı Kanuni Sultan Süleyman'ın 1548'de gerçekleştirdiği III. İran seferi ile mümkün olmuştur. Fethedildikten sonra eyalet statüsüne yükseltilen Van'a Anadolu Defterdarı Çerkez İskender Paşa, beylerbeyi olarak atanmıştır.² Ne var ki sahip olduğu özel stratejik konumundan dolayı Van'da Osmanlı yönetim sistemi tam anlamıyla uygulanamamış, bu sebeple de buranın idari yapısı zaman içerisinde birçok değişikliklere uğramıştır. Nihâyet şehir, 1880 yılında müstakil bir vilayet statüsü kazanmıştır. 1892 Devlet Salnamesine göre de buraya merkez kaza, Kurçikan, Şitak,³ Vestan,⁴ Adilceviz, Erciş, Bergiri⁵ ve Müküs⁶ ilçeleri bağlanmıştır.⁷

Van'da Ermeni Nüfus

Anadolu'da Ermenilerin yaşadıkları önemli yerlerden biri de Van'dır. Ermeniler ve onları destekleyen batılular, özellikle Rusya ve İngiltere Van üzerinde çok durmaktaydılar. Propaganda ve teşkilatlanmalarını burada yoğunlaştırmaktaydılar.⁸

Osmanlılar döneminde Van'da gayr-i Müslim tebaa olarak Ermeniler, Yahudiler ve Nasturî'ler yaşarken Müslüman olarak da Türkler ve Kürtler yaşamaktaydı. Ancak Yahudi ve Nas-

¹ Faiz Demiroğlu, *Van'da Ermeni Mezalimi (1895 - 1920)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1985, s.V.

² Dilşen İnce Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık Yay., İstanbul, 2008, s.234-235; Ayrıca bkz. Demiroğlu, a.y.; Aydın Talay, *Bizim Eller Van, İhlas Matbaacılık*, İstanbul, 1998, s.47.

³ Van İline bağlı bugünkü Çatak İlçesi.

⁴ Van İline bağlı bugünkü Gevaş İlçesi.

⁵ Van İline bağlı bugünkü Muradiye İlçesi.

⁶ Van İline bağlı bugünkü Bahçesaray İlçesi.

⁷ Bkz. İnce Erdoğan, s. 235-237.

⁸ Azmi Süslü - Gülay Ögün - M. Törehan Serdar, *Van, Bitlis, Muş ve Kars'taki Ermeni Kallıamları- Gazilerle Müllakat*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yay., No: 8, Ankara, 1994, s. 12.

turilerin sayısı oldukça azdı. Nitekim Evliya Çelebi 1655 yılında Van'a yaptığı bir seyahatte burada gayr-i Müslim tebaa olarak sadece Ermenilerden bahsetmiştir. Ayrıca Van'da on iki nahiye bulunduğunu ve bunlardan üç tanesinde Ermenilerin yaşadığını da belirtmiştir.⁹

XX. asrın başlarında Van ilinin yüzölçümü yaklaşık olarak 39.000 km² iken, 2279 belde ve köyü bulunmaktaydı. Bu dönemde kaza ve nahiye sayısı oldukça fazla olan Van'da meskûn Müslim ve gayri Müslimlerin nüfusuna dair veriler çelişkilidir. Fakat Ermeni iddialarının aksine hem yerli hem de yabancı belgelere göre¹⁰ Van'ın nüfus ağırlığı Müslümanların lehinedir. Bu gerçek, Dâhiliye Nezaretî'nin 1914 yılında yaptırdığı aşağıdaki Memalik-i Osmaniye'nin 1330 senesi istatistiğinde de görülmektedir.

Vilayet-Kazalar	Müslüman Nüfusu	Ermeni Nüfusu	Toplam
Van Vilayeti Merkez Ka-	45.119	33.789	79.736
Erciş Kazası	27.323	8.083	35.406
Şitak(Çatak) Kazası	8.132	4.292	12.717
Adilcevaz Kazası	10.820	4.849	15.669
Gevaş Kazası	18.123	10.520	28.643
Hakkari Sancağı- Merkez	21.848	3.461	27.680
Çölemerik Kazası ¹¹	7.450	297	9.004
Mahmudî Kazası ¹²	10.230	528	12,959
Şemdinan Kazası ¹³	9.873	-	11.740 ¹⁴

⁹ Bkz. İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 242-251.

¹⁰ Bkz. Süslü, *a.g.e.*, s. 12-13.

¹¹ Hakkâri İli Merkez İlçesi.

¹² Van İline bağlı bugünkü Özalp İlçesi.

¹³ Hakkâri İline bağlı bugünkü Şemdinli İlçesi.

¹⁴ Buradaki artış Ermeni dışındaki gayr-i müslim tebaadan kaynaklanmaktadır.

Hoşap Kazası ¹⁵	7.691	1.015	8.706
Toplam	166.609	66.834	242.260

Bu liste ışığında meseleye bakıldığında Ermenilerin nüfusu Müslümanlarınkinin yaklaşık üçte biri kadar olduğu görülmektedir.

1. XIX. Yüzyılda Van'da Ermeni Olayları

1.1. Ermeni İsyanlarının Başlaması

XIX. yüzyılın sonlarına doğru; 3 Mart 1878 yılında imzalanan Ayestafanos ve bundan bir müddet sonra 13 Haziran 1878'de imzalanan Berlin antlaşmaları ile büyük devletlerin desteğini alan Ermeniler, yüzyıllardır birlikte huzur içerisinde yaşadıkları Müslüman komşularına saldırmaya başladılar.¹⁶ Van'ın İran ile sınır komşusu olması Ermeni ihtilalcilerin diğer vilayetlere göre burada daha kolay örgütlenebilmelerine olanak sağladı.¹⁷

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlıların yenilgiyle sonuçlanınca, Vanlı bir Ermeni papaz olan Mıgırđıç Hrimyan, Ermeni propagandacılarını harekete geçirerek Van'daki Ermeni isyanının fitilini ateşledi.¹⁸ Bilim kisvesi altında Van'a gelen yabancı arkeolog ve tarihçiler başta olmak üzere seyyahlar ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunanlar da her fırsatta Ermenilerin haklarını koruma adı altında Ermenileri Müslümanlara karşı kışkırtarak isyana teşvik etmekteydiler.¹⁹ Ayrıca bu konuda Amerikalı misyonerlerin ördükleri geniş çalışma ağını da unutmamak gerekir.²⁰ Böylece Osmanlı Ermenilerinin kafası artık tamamen ihtilal fikri ile doldurulmaya başlanmıştı.

Osmanlıların dağılma sürecine girmeleri, 93 harbinden sonra imzalanan Berlin Antlaşmasınının 61. maddesi,²¹ yurtdışın-

¹⁵ Van - Gürpınar'a bağlı Güzelsu Bucağı.

¹⁶ İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s.288.

¹⁷ İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s.289.

¹⁸ Demiroğlu, *a.g.e.*, s. 4, 12.

¹⁹ Demiroğlu, *a.g.e.*, s. 11-12.

²⁰ İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 127-232.

²¹ Bu maddeye göre hükümet, Ermenilerin buldukları yerlerde, o yerlerin

daki Ermenilerin var güçleriyle Müslümanlara ve Türklere karşı nefreti körüklemeleri,²² 1896 yılında Van'da büyük çapta bir Ermeni isyanının çıkmasına neden olmuştur.

Bundan dolayı Van'a Kafkasya ve İran yolu ile Rusya'dan pek çok silah ve cephane getiren Ermeniler, 1 Haziran 1896 tarihinde ayaklandılar. Amaç, Batı'nın Ermeni problemine dik-katini çekmek ve bunu sürekli kılmaktı. Bu arada Londra'dan gelen paralar Van'da bulunan İngiliz konsolosluğu aracılığı ile hayır cemiyetlerine yardım maskesi altında Ermeni ihtilalcilere dağıtılmaktaydı.²³

Öbür taraftan Van'daki Türkler ve Kürtlerden oluşan Müslüman tebaa, Ermenilere karşı birlikte hareket etmekteydiler. Ermeni isyancılar Van'a saldırmak niyetiyle şehre akın akın gelirken, Kürt aşiretleri de toplanmış; Van'ın çevresindeki köy-lerde üç bin kadar Kürt savaşçı yerini almıştı. Artık bir çatışma ân meselesiydi. Böyle bir çatışmanın çıkmasını istemeyen Van askerî komutanı Sadettin Paşa, Kürt aşiretlere gelerek herhangi bir çatışmaya girmemeleri için dil döktü. Ancak aşiretler de: *Biz buradan gidersek din kardeşlerimiz mahvolur, ancak şehre girmeyip şöylece kırlarda oturur bekleriz. Ermeniler silahlarını bıraksın, taaruzdan vazgeçsinler, bizler de kimsenin burnunu kanatmaksızın döner gideriz*, şeklinde karşılık vererek bu talebi reddettiler. Diğer taraftan Van'ın doğu tarafında toplanmış iki bin kadar Kürt savaşçı da bu talebe şu karşılığı veriyorlardı: *24 saat daha dururuz, mademki Emirü'l-Müminin Efendimiz Hazretlerinin ferman-ı hümayunları durmaktığımız merkezinde imiş, dinleriz, şimdilik dururuz.*²⁴ Komutanın sözlerinden devletin Ermenilere silahla mu-

şartlarına göre Islahat ve Tanzimat'ı geciktirmeksizin icra etmeyi ve Ermenilerin bölge halkına karşı güvenliğini sağlamağı taahhüt eder.

²² Bu nefret sadece Türklere ve Müslümanlara karşı onları harekete geçirmiş değildi. Aynı zamanda ılımlı ve hakkaniyetten yana olan Ermenilere karşı da harekete geçirmişti. Böylece onlar ılımlı Ermenileri de vahşice katledebilmişlerdi.

²³ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, s. 36.

²⁴ İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 354; (BOA, Y.E.E., Dosya No: 5, Vesika No: 144, 8 Haziran 1312/Haziran 1896'dan).

kabelede bulunma fikri benimsemediği ortadadır. Oysa Ermeniler silahla istila etmek için Van'ı kuşatmışlardı. Nitekim Taşnak ve Hınçak komitelerinin 1 Haziran 1896 yılında Van'da çıkardıkları isyan 418 Müslüman'ın ve 1715 Ermeni'nin ölümüne sebep olmuştu.²⁵ Hükümetin aldığı askerî tedbirler vasıtasıyla 1896 yılındaki Ermeni isyanı bastırılmış olsa da tamamen bitirilememişti. İsyanlarına yer yer devam eden Ermeniler, daha büyük bir isyan için hazırlıklarını 1914 yılındaki 1. Dünya Savaşı'na kadar sürdürdüler.

1.2. Ermeni Terör Örgütleri ve Bu Örgütlerin Van'daki Faaliyetleri

XIX. yüzyılda karmaşık bir hal almış olan Ermeni meselesini her biri kendi yararına çözmek isteyen Batılı devletlerin kışkırtma, teşvik ve yardımlarıyla birçok cemiyet kurulmuştu. Bu cemiyetlerin asıl kuruluş amacı Ermeni ayaklanmalarına hazırlık yapmaktı. Önce 1860'da '*Hayırsever Cemiyeti*', hemen ardından da '*Fedakârlar Cemiyeti*' adlarıyla örgütler kuruldu. 1870-80 yılları arasındaki on yıllık sürede, bu problemin dünya kamuoyunda önem kazanmasına paralel olarak '*Araratlı*', '*Mektep Sevenler*', '*Şarklı*', '*Kilikya*', '*Ermenistan'a Doğru Cemiyeti*' ve '*Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti*' gibi pek çok cemiyet tesis edildi.

Rusya'da büyük yardımlar gören bu cemiyetlerin kuruluşunda Ermeni din adamlarının katkıları çok fazlaydı. Ermeni papazlar, Bağımsız Ermeni Devleti'ni kurmak maksadıyla kurulmuş olan bu cemiyetlerin ya başkanı ya da faal çalışanı idi. Osmanlı sınırları içinde çıkan Ermeni ayaklanmalarının çoğu Ermeni papazlar tarafından yönetilmişti. Ayrıca Van Ermeni olaylarında Akdamar adasındaki ruhban okulu, ihtilalci teşekkülün hareket merkezi haline gelmişti.²⁶ Bu husus, Ermeni din adamlarının isyanlarda aktif rol aldıklarını göstermesi bakımından ilginç bir örnektir.

²⁵ Ethemoglu, Mehmet, *Ermeni Terörünün Kısa Tarihi*, Diyarbakır, 1987, s. 20.

²⁶ Süslü, a.g.e., s. 14.

Ermenilerce kurulan cemiyetler içerisinde en önemlileri 1887'de kurulan '*Hınçak Komitesi*' ile 1890 yılında kurulan '*Taşnak Komitesi*' idi.²⁷ Bu komiteciler emperyalist devletlerin, özellikle de Rusya'nın kışkırtmaları ile ülke içerisinde huzursuzluklar çıkarmaya başlamışlardı. Van'daki siyasi cinayetler de bu komitecilerin tertipleri ile yapılmış ve seferberlik ilanına kadar birçok başıbozukluklar gösterilmişti. Osmanlı Devleti 3 Ağustos 1914 yılında seferberlik ilan ettikten sonra, Ermeniler Trabzon'dan saman balyaları içerisinde gizlice getirdikleri modern Rus silah ve bombaları ile silahlandılar.²⁸ Ardından Van civarındaki komiteler, Rus ordusunun öncü kuvvetleri olarak harekete geçen *Ermeni Gönüllü Alayları*'ndan aldıkları cesaretle ve onların talimatı ile hükümet memurlarına ve jandarmalara saldırılar gerçekleştirmeye başladılar. Nihayet Şubat 1915 de Timar nahiyesinde koyun sayımları sırasında Ermeniler, memurlara silahla saldırıp isyan çıkardılar. Kısa bir süre içinde yaygınlaşan olaylar önüne geçilemez bir durum aldı. Derken, ellerinde Rus silahları olan âsilerin sayısı bini aşmış ve bunlar Müslüman Kürt köylerine, yolculara²⁹ ve Timar nahiyesine bağlı Banat Köyü'ndeki jandarma birliklerine saldırmaya başladılar.³⁰

Daha sonra toplanmaya devam eden beş bin civarındaki Ermeni âsî, Van merkezine saldırıya geçip, Nisan ayı başlarında Bank-ı Osmanî, Düyûn-i Umumiye, Reji, Posta Telgraf İdaresi, hükümet daireleri ve birçok evi havaya uçurdular. Ayrıca Van'daki Müslüman mahallelerini de ateşe verdiler. Ardından iyi eğitim görmüş yedi yüz kadar Ermeni çeteci Van kalesine saldırdı.³¹ 7 Nisan 1915 tarihinde de Van'ı kuşattılar.³² Osmanlı ordusu bu sırada, hem Çanakkale'de hem de Irak'ta ölüm kalım savaşı vermektedir. Van askeri ise o esnada Kafkasya'da Rusla-

²⁷ Veysel Eroğlu, *Ermeni Mezalimi*, Sebül Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 73.

²⁸ Süslü, *a.g.e.*, s. 15.

²⁹ Erdal İlter, *Ermeni ve Rus Mezalimi (1914 - 1916)*, Sistem Ofset, Ankara, 1999, s. 16.

³⁰ Demiroğlu, *a.g.e.*, s. 59.

³¹ Demiroğlu, *a.g.e.*, s. 60.

³² Süslü, *a.g.e.*, s. 15.

ra karşı savaşmaktaydı.³³ Bu fırsatı değerlendiren Ermeni çeteleri 15 Nisandan itibaren, çevredeki Ermeni çetelerinden de yardım alarak kuşatmayı şiddetlendirdiler. Giderek artan sayıları o sıralar on bini aşmıştı.³⁴ Van jandarma tümeninin bir kısmı ile bazı aşiretler bu ayaklanmayı bastırmaya çalıştılsa da başarılı olmadılar.

Van Valisi Cevdet Bey, Ermeni-Rus baskılarına dayanamamaya 16-17 Mayıs gecesi Van'dan çekildi. Böylece Van, Rus ve Ermenilerin eline geçmiş oldu.³⁵ Müslüman Halk ve az sayıdaki asker ancak Mayıs ayı sonuna kadar şehirde tutunabildiler. Şehri ele geçiren Ermeniler ise hemen geçici bir hükümet kurdular.³⁶ Rus ordusu içerisinde, Osmanlı topraklarının işgalini kolaylaştırmak için Antranik, Muşlu Simpat, Vanlı Hamazasb, Sivaslı Murat ve Bayburtlu Arşak gibi daha çok Anadolu komitelerinin liderliğinde *Gönüllü Ermeni Birlikleri* adında bir örgüt oluşturuldu.³⁷ Hayata geçirilen bu proje nedeniyle büyük bir coşkuya gark olmuş olan Ermenilerin, Ermenistan hayallerini gerçekleştirmek için karşılarında artık tek bir engel kalmıştı. O da kurmayı tasarladıkları Ermenistan'ın topraklarında nüfus bakımından Müslümanların halen ezici bir çoğunluğa sahip olmasıydı.³⁸ Ermeni komiteleri, bağımsız Ermenistan hayallerine kavuşabilmek için bir plan tasarladılar. Tasarladıkları bu plan oldukça basit; ancak bir o kadar da acımasızdı: Mümkün olduğu kadar çok sayıda Müslümanı akla hayale gelmedik vahşice yöntemlerle öldürmek, onlara işkence etmek, böylece her tarafa korku salarak geri kalanları da kaçırtmak.³⁹

Bunun için Rusların tahriki ile Ermeni çeteleri birçok yerde, erkekleri cepheye olan köylerin savunmasız kadın ve kızların namuslarını kirletmek, hamile kadınların karınlarını süngü ile

³³ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 56.

³⁴ Süslü, *a.g.e.*, s. 15.

³⁵ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 56.

³⁶ Süslü, *a.g.e.*, s. 15.

³⁷ Tuncay Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-i Şarkiye (1915 - 1923)*, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s. 17.

³⁸ Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi*, s. 18.

³⁹ Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi*, s. 19.

yararak çocuklarını çıkarmak, yaşlı, kadın, çocuk demeden insanları kapalı yerlere doldurarak yakmak, zehirli ekmekler yedirerek öldürmek, çocukların etlerini pişirerek annelerine yedirmek gibi pek çok vahşiyane ameliyelere giriştiler.⁴⁰

Düşmanla işbirliği halinde tebaası olduğu Osmanlı Devleti'nin varlığını, birliğini hedef alan Ermenilere karşı, devlet kendi varlığını korumak zorundaydı. Bu sebeple de onları tehcir kararı aldı. Bunun üzerine devlet Erzurum, Van ve Bitlis Ermenilerini Musul vilayetinin güney kısmı ile Zor sancağına ve merkez hariç Urfa sancağına yerleştirdi. Adana, Halep ve Maraş Ermenilerini ise Suriye vilayetinin doğu kısmı ile Halep vilayetinin doğu ve güneydoğusuna, hükümetçe belirlenen yerlere naklini sağladı ve onları gittikleri yerlerde zorunlu iskâna tabi tuttu.

2. Bediüzzaman'ın Ermenilere Bakışı ve Onlar ile Mücadelesi

Bir asra yakın süren hayatı boyunca Batı'nın askerî ve kültürel meydan okuyuşlarının karşısında âlem-i İslam'ın manevi dinamiklerini Kur'an ve sünnetin sabitelerinden hareketle ortaya koymaya çalışmış olan Bediüzzaman Said Nursî, kendi hayatını '*Eski Said Dönemi*' ve '*Yeni Said Dönemi*' olmak üzere iki döneme ayırmaktadır.

Said Nursî, II. Meşrutiyet döneminde başlayıp 1920'lere kadar süren fırtınalı yıllarını '*Eski Said Dönemi*' olarak nitelendirmektedir. Bu yıllar, altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu toplumunun sosyal, kültürel ve siyasal çalkantı içerisinde olduğu yıllardır. Osmanlı toplumunda, kaçınılmaz değişime tamamen karşı olanlar olduğu gibi, değişimden yana olanlar da vardı. Ancak bu ikinci gruptakilerin beklentileri de farklı farklıydı. Bir kısmı, o günkü Batı'nın materyalist ve pozitivist felsefi düşüncesinden ve bunun sosyal, kültürel ve iktisadî hayata yansımalarından etkilenerek dine mesafeli idiler. Bir kısmı da '*kökü*

⁴⁰ "Bediüzzaman'ın Müslümanlar ile Gayr-i Müslimlerin Savaş Ahlaklarını Mukayesesi" bölümünde Ermenilerin katliamlarına bir iki örnekle ayrıntılı olarak değinilecektir.

mazide olan bir istikbal' anlayışı içerisinde hareket eden dindar ve muhafazakârlardı.⁴¹ Bu düşünce ve beklenti içinde olanlardan biri de Bediüzzaman Said Nursî'ydi. O, Osmanlı devlet yapısı içerisindeki köhneleşmiş kurumların yenilenmesini ve çağın ihtiyaçları göz önünde bulundurularak bazı düzenlemelerin yapılmasının şart olduğunu vurgulamaktaydı. Bu sebeple de o dönemde mutlakiyet yönetimine karşı mücadele eden meşrutiyetçi ve hürriyetçi hareketleri desteklemekteydi. Bundan dolayıdır ki 1908'de meşrutiyetin ilanı münasebetiyle meydanlarda halka hitaben konuşmalar yapmış, Doğu'daki aşiretleri dolaşarak onlara meşrutiyet-i meşrua ve hürriyet hakkında bilgilendirme ve tavsiyelerde bulunmuştu. Bu fikrî teatilerde aşiretler, meşrutiyetin Osmanlı tebaası içerisinde bulunan gayr-i müslim vatandaşlar için yapılan bazı ıslahatların, İslâm hukukuna aykırılık teşkil edebileceği hususunda endişelerini dile getirmiş, Bediüzzaman da İslam hukuku ve zamanın şartları çerçevesinde cevaplar vermişti. Dillendirilen endişelerin ekserisi, aşağıda görüleceği üzere, Doğu'daki aşiretlerin birlikte yaşadıkları Ermeni tebaa hakkında olmuştur.

Bediüzzaman, aşair ile olan bu fikrî teatiyi, 1910'lu yılların başında (1911 veya 1913'de) kaleme aldığı *Münazarat* adlı eserinde neşretmiştir. Meşrutiyet ve istibdat hakkındaki sorulara meşrutiyet-i meşruanın güzelliklerini, istibdadın çirkinliklerini ve meşrutiyetin gayr-i müslim tebaa için getirdiği düzenlemelerin İslâm'a uygunluğunu anlatmaya çalışmıştır.

2.1. Meclis-i Mebusan'da Bulunan Gayr-i Müslim Mebusların Reyleri Konusuna Bakışı

Aşâirin, Meclis-i Mebusan'daki Hristiyan ve Yahudi mebusların oylarının İslam hukukuna göre nasıl değerlendirilmesi gerektiği şeklindeki sorularına⁴² Bediüzzaman şöyle cevap vermişti:

Evvela: Meşverette hüküm ekserindir, ekser ise Müslüman'dır.

⁴¹ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 67.

⁴² Nursî, Bediüzzaman Said, *İçtimai Dersler*, İstanbul, 2012, s. 93.

Altmıştan fazla ulemadır. Mebus hürdür, hiçbir tesir altında olmamak gerektir. Demek hâkim İslam'dır.

Saniyen: Saati yapmakta veyahut makineyi işletmekte sanatkâr bir "Harco" veya "Berham"ın re 'yi muteberdir. Şeriat reddetmediği gibi Meclis-i Mebusan'daki mesalih-i siyasiye ve menafi-i iktisadiye dahi bu kabilden olduğundan reddetmemek lazım gelir. Amma ahkâm ve hukuk ise, zaten tebeddül etmez. Tatbikat ve tercihattır ki, meşverete ihtiyaç gösterir. Mebusların vazifesi, o ahkâm ve hukuku sû-i istimâl etmemek ve bazı kadı ve müftülerin hilelerine meydan vermemek için bazı kanunları yapmak, etrafına sur etmektir. Aslın tebdiline gitmek olamaz. Gidilse intihardır.⁴³

Bediüzzaman, bu sözlerinde devletin ekonomik fayda ve siyasî maslahat gereği, uzman oldukları dünyevî işlerde gayr-i müslimlerden yararlanabileceğini belirtmektedir. Kur'anî perspektif ve sünnetin ışığında oluşan hukuk ve hükümlerle alakalı hususların ise tebeddül edemeyeceğini; ayrıca uygulamada bazı istismarların suiistimaline meydan vermemek için de bazı kanunların yapılması gerektiğini beyan etmektedir. Altmış üyesinden fazlası âlim olan Meclis-i Mebusan'daki mebusların çoğu Müslüman olduğu için, gayr-i müslimlerin reylerinin bu kanunların teşekkülünde çok etkili olamayacağını vurgulamaktadır.

2.2. Müslümanlar ile Gayr-i Müslimlerin Eşitlik Meselesi

Aşiretlerin, İslâm devletinde kendilerinin gayr-i Müslimlerle nasıl eşit olabileceklerine dair sordukları soruya da⁴⁴ Bediüzzaman şöyle cevap vermişti:

Müsavat ise, fazilet ve şerefte değildir, hukuktur. Hukukta ise şah ve gedâ birdir. Acaba bir şeriat, karıncaya bilerek ayak basmayınız dese, tâzibinden men etse, nasıl benî Adem'in hukukunu ihmâl eder? Kellâ! Biz imtisal etmedik. Evet, İmam-ı Ali'nin (r.a.) âdi bir Yahudi ile muhakemesi ve medâr-ı fahriniz olan Salâhad-

⁴³ Nursî, *İçtimai Dersler*, a.y.

⁴⁴ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 107.

din-i Eyyûbî'nin miskin bir Hıristiyan ile mürafaası, sizin şu yanlışınızı tashih eder zannederim.⁴⁵

Padişahın yetkilerini önemli ölçüde kısıtlayan ve Osmanlı yönetiminde yaşayan Müslim - gayr-i müslim herkesin başkasının özgürlük alanına müdahale etmeden özgür ve eşit olduklarını hükme bağlayan Kanun-i Esasî'nin ilgili maddesine yönelik yapılan itiraza Bediüzzaman; karıncaya dahi eziyet etmeği men eden bir dinin, insanoğlunun hukukunu ihmal etmesinin düşünülmemeyeceğini belirtmektedir. İslamî devletlerde tebaa olan gayr-i müslimler ile yönetimin en üst kademesinde bulunanların hukuk önünde eşit olduklarını anlatıp Kanun-i Esasî'deki eşitlik ilkesinden maksadın fazilet ve manevi şeref açısından değil, hukuk açısından olduğunu beyan etmektedir.

2.3. Zimmî Ermenilerin Müslümanlarla Eşit Kabul Edilip Edilmeme Meselesi

Bediüzzaman, *Ermeniler ehl-i zimmet*⁴⁶ olmaları sebebiyle *İslâm hukukuna göre Müslümanlar ile nasıl eşit olabilirler?* gibi bir soruyu da şöyle cevaplandırmıştı:

Kendimizi dev ayinesinde görmemeliyiz. Kabahat bizde. Tamamen zimmetimize alamadık, bihakkın adalet-i şeriatı gösteremedik. Şeriat dairesinde, hukuklarını istibdadın sünnet-i seyyiesiyle muhafaza edemedik; sonra da istedik, kuvvetimiz kalmadı. Ben şimdi Ermenilere bir nevi zimmî-i muâhid nazarıyla bakıyorum.⁴⁷

İslam Hukukuna göre zimmîlerin can, mal ve ırzları tamamen Müslümanların garantisi ve taahhüdü altındadır. Yüzyıllarca herhangi bir dinî ayrımcılık yapılmadan tamamen komşuluk hukukuna riayet edilerek Ermeniler ile Müslümanlar arasında birlikte yaşamanın güzel örnekleri verilmişti. Ama emperyalist güçlerin devreye girmesiyle Tanzimat Döneminden itibaren karşılıklı güvensizlik ortamı oluşmuş ve sonrasında ise

⁴⁵ Nursî, *İçtimai Dersler*, a.y.

⁴⁶ Zimmî, İslâm devletinde, yaptığı akitle devletin egemenliğini kabul eden; onun himaye ve güvencesi altında yaşayan gayr-i müslim vatandaşı ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.

⁴⁷ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 107.

Ermenilerin Osmanlıların idaresindeki diğer Hıristiyan unsurlar gibi, bağımsız bir Ermeni devleti hayallerini gerçekleştirmek için Müslümanlarla bir mücadele ve çatışma durumuna girmişlerdi. Bize göre bu durumda, her iki taraf da birbirlerine karşı zaman zaman haksızlıklar yapmış olabilirler. Bu sebeple Bediüzzaman, Müslümanların Ermenilere İslâm dininin âdil hukukunu tam olarak gösteremediğini ve olaylardan bir bakıma Müslümanların da sorumlu olduklarını dile getirmektedir.

2.4. Ermenilerin Dost Edinebilmelerine Yaklaşımı

Müslümanlara düşmanlık edip hile ve ihanet eden Ermeni milleti ile nasıl dostluk kurulabilir? diye soran⁴⁸ aşiret mensuplarına verdiği cevapta Bediüzzaman, Müslümanlar ile Ermeniler arasındaki düşmanlığın ana sebebinin baskı yönetimi olduğunu söylemiştir. Bu zihniyetin şer'i meşrutiyetle ortadan kalkmasıyla tekrar Müslümanlar ile Ermenilerin dost olduklarını ve Osmanlı memleketinin de saadet ve selametinin Ermeniler ile birlik kurmaya ve dost olmağa bağlı bulunduğunu vurgulamıştır. Said Nursî, Ermenilerin milliyet fikri etrafında birlik oluşturarak uyandıklarını, böylece güçlendiklerini; Müslümanların ise birbirleriyle uğraşarak zayıfladıklarını ve nihayet parçalandıklarını belirtmiştir. Yine Müslümanların üstün ve galip olmak için kılıçla silahlanma yerine, Ermenilerin yaptığı gibi akıl, milli düşünce, gelişim yolunda çaba sarf etme ve adalete meyiletme silahları ile silahlanmaları gerektiğini de vurgulamıştır.⁴⁹

Said Nursî, ayrıca Ermenilerin komşu olmaları nedeniyle de onların dost olarak kabul edilmelerinin gerektiği düşüncesindeydi. Ona göre Ermenilerin Müslümanlara düşmanlık etmelerinin sebepleri cehalet, yoksulluk ve husumetti.⁵⁰ Hâlbuki bunların Müslümanların da ortak düşmanları olduğu; ancak Müslümanların sanat, marifet ve ittifak silahlarıyla bu düşmanlarla mücadele edebileceklerini dile getirmektedir.⁵¹

⁴⁸ Nursî, *İçtimai Dersler*, a.y.

⁴⁹ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 107-108.

⁵⁰ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 108.

⁵¹ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 160.

2.5. Ermeni Hürriyetinden Duyulan Endişeye Yaklaşımı

Doğudaki aşiretler Bediüzzaman'a, Ermenilerin hürriyetinden endişe duyduklarını, zira onların artık haksızlıklara başladıklarını belirtmişlerdi. Yine Ermenilerin, '*hürriyet ve meşrutiyet bizimdir, biz yaptık*' iddiaları da Müslümanları onlar hakkında ümitsizliğe sevk etmişti. Bediüzzaman ise bu endişeler karşısında Ermenilerin Müslümanlara saldırısının, onların Müslümanlardan geldiğini hayal ettikleri haksızlıkların intikamını almak ve yine Müslümanlardan bekledikleri haksızlıklara karşı bir nümayiş olduğunu belirtmişti. Ona göre Ermeniler şayet Müslümanların kendilerine haksızlık etmeyeceklerine kanaat getirirlerse onlar da tecavüzlerine son verecekler, adalete kanaat edeceklerdi. Ama adalete kanaat getirmezlerse bu sefer zorla da olsa hakka boyun eğdirileceklerdi.

Bediüzzaman, ayrıca Ermenilerin '*hürriyet ve meşrutiyet bizimdir, biz yaptık*' iddialarının ise gerçeği yansıtmadığını; aksine hürriyet ve meşrutiyetin askerlerin süngüsü, aydınların kalemi ve halkın iradesiyle elde edilebildiğini belirtmiştir. Bu tür iddialarda bulunan sapkınların istekleri ise Bediüzzaman'a göre, özerkliğin bir türü olan *yerinden yönetim*dir. Hâlbuki Ermenilerin yüzde doksanı Osmanlılara tabidir, çok az orandaki bazı kendini bilmezlerin hayal görmeleri de o kadar önemli değildir.⁵² Ayrıca Bediüzzaman, Ermenilerin kötülüklerini açıkça ortaya koymuş olmalarını önemsemiş; kötülük ve fenalığın gizli olmasının daha zararlı olduğunu belirtmiştir.⁵³

2.6. Gayr-i Müslimlerin Askere Alınmaları Meselesi

Meşrutiyet sonrasında gayr-i müslimlerin askere alınmalarının İslam hukuku açısından doğru olup olmadığı sorusuna da Bediüzzaman, bu durumun dini bakımdan caiz olduğunu şu dört vecihle açıklamıştır:

a. Ona göre askerlik kavga içindir, kavgada kadınların, çingenelerin, çocukların yardımı ayıplanmadığı gibi, gayr-i

⁵² Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 108-109.

⁵³ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 112.

müslimlerin yardımı da ayıplanmamalıdır.

b. Hz. Peygamber'in de (a.s.) Arap müşriklerinden antlaşmalı olduğu kişi ve aşiretler vardı ve savaşa beraber giderlerdi. Hâlbuki Osmanlı yönetiminde yaşayan gayr-i müslimler, kitap ehliydi. Dolayısıyla onlar ile birlikte savaşa gitmekte herhangi bir mahzur yoktur. Ayrıca onlar orduda toplu değil ayrı ayrı buldukları için, onlardan herhangi bir zarar tevehhüm edilmez.

c. İslâm devletlerinde az da olsa, Yeniçeri Ocağı örneğinde olduğu gibi, gayr-i müslimler askerlikte istihdam edilmişlerdir.

d. Yine Bediüzzaman'a göre bu zamana kadar genelde sadece Müslümanların askere alınmaları sebebiyle Müslümanlar hem nesil hem de servet itibarıyla gerilemişlerdir. Bu sözün mefhumu muhalifinden şu anlaşılmaktadır ki: Askere alınma durumu, nesil ve servet açısından gayr-i müslimlerin lehine olmuştur.⁵⁴

2.7. Ermenilerin Kaymakam ve Vali Olmaları Konusundaki Değerlendirmeleri

Aşiretler tarafından gayr-i müslim olan Ermenilere, meşrutiyet sonrası kaymakam ve vali olabilme yolunun açıldığı; hâlbuki İslâm hukukunun bazı hükümlerinin vali ve kaymakamların görevlerine taalluk ettiği, dolayısıyla onların kaymakam ve vali olmalarının caiz olup olmadığını sormuşlardır.⁵⁵ Bediüzzaman'ın bu konudaki yaklaşımı ise Ermenilerin saatçi, makineci ve süpürgeci oldukları gibi vali ve kaymakam da olabilecekleri yönündeydi. Çünkü meşrutiyette milletin hâkimiyetinin söz konusu olması nedeniyle, hükümetin İslâm hukukuna göre ancak hizmetkâr olduğunu, dolayısıyla bu durumda vali ve kaymakamlık makamına yükselmiş gayr-i müslimlerin reis değil, aksine hizmetçi olduklarını belirtmiştir. Ayrıca İslâmî hükümlere taalluk eden hususlarda, şeyhülislamlık makamının söz sahibi olduğunu söyleyerek kaymakam ve valilerin bu ko-

⁵⁴ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 112-113.

⁵⁵ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 114-115.

nularda pek de söz sahibi olmadıklarını ifade etmiştir.⁵⁶

2.8. Talebeleri ile Ermeni Fedailerini Mukayesesi

Bediüzzaman, talebelerinin kendisine olan fedakarâne alaka ve bağlılıkları vesilesiyle Van ve Bitlis taraflarında faaliyet gösteren Ermeni komitesi ve Taşnak fedailerine karşı duruyor, onları bir derece susturabiliyordu. O, Ermeni çetecilerine karşı daima hazırlıklıydı. Onlara karşı durabilmek için ünlü Van kalesindeki Horhor medresesinde talebelerine dersler verirken kitaplarla birlikte silahlar da bulunduruyordu. Bundan dolayı yüzleri, kızarmış kora karşı tutulup gözleri patlama derecesine dahi gelse yine sır vermeyen Ermeni fedailerini bile kendisinden ve talebelerinden korkuyorlardı. Çünkü Bediüzzaman, talebeleri ile birlikte Van'daki Ereğ Dağı'na çıkınca Ermeni fedailerini korkup dağılmışlardı ve başka yerlere gitmişlerdi. Bediüzzaman, bunun sebebini merak edenlere şöyle cevap vermişti:

Madem fâni dünya hayatı, küçücük ve menfî milliyetin⁵⁷ muvakkat menfaati ve selâmeti için bu harika fedakârlığı yapan Ermeni fedailerini karşımızda görünürler. Elbette hayat-ı bakiyeye ve pek büyük İslâm milliyet-i kudsiyesinin müspet menfaatlerine çalışan ve 'Ecel birdir' itikad eden talebeler, o fedailerden geri kalmazlar. Lüzum olsa o kat'î ecelini ve zâhiri birkaç sene mevhum ömrünü milyonlar sene bir ömre ve milyarlar dindaşların selâmetine ve menfaatine tereddütsüz, müftehirâne feda ederler.⁵⁸

2.9. Ermenilerin Müslüman Mahallelerini Tahrip Etmelelerine Yaklaşımı

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların esaretinden kurtulduktan sonra İstanbul'a gelen, Darü'l-Hikmette birkaç yıl dinî hizmette bulunan ve daha sonra "dâüssıla" tabir edilen memleket hasreti ile *madem öleceğim, vatanımda öleyim*⁵⁹ diyerek, Van'da müşahede ettiği Ermeni vahşetini şöyle dile getirmektedir:

⁵⁶ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 114-115.

⁵⁷ Menfî milliyetçilik kavramı, ırkçılık anlamında kullanılmaktadır.

⁵⁸ Nursî, Bediüzzaman Said, *Şualar*, İstanbul, 2010, s. 500; Nursî, Bediüzzaman Said, *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul, 2004, s.591.

⁵⁹ Nursî, Bediüzzaman Said, *Lem'alar*, İstanbul 2011, s.296.

Her şeyden evvel, Van'da Horhor denilen medresemin ziyaretine gittim. Baktım ki, sair Van haneleri gibi onu da Rus istilâsında Ermeniler yakmışlardı. Van'ın meşhur kalesi ki, dağ gibi yekpare taştan ibarettir, benim medresem onun tam altında ve ona tam bi-tişiktir. Benim terk ettiğim yedi sekiz sene evvel, o medresemdeki hakikaten dost, kardeş, enîs talebelerimin hayalleri gözümün önüne geldi. O fedakâr arkadaşlarımın bir kısmı hakikî şehid, di-ğ er bir kısmı da o musibet yüzünden mânevî şehid olarak vefat etmişlerdi.

Ben ağlamaktan kendimi tutamadım. Ve kalenin, tâ medresenin üstündeki, iki minare yüksekliğinde, medreseye nâzır tepesine çıktım, oturdum. Yedi sekiz sene evvelki zamana hayalen gittim. Benim hayalim kuvvetli olduğu için, beni o zamanda hayli gez-dirdi. Etrafta kimse yoktu ki, beni o hayalden çevirsin ve o za-mandan çeksin. Çünkü yalnızdım. Yedi sekiz sene zarfında, gö-zümü açtıkça, bir asır zaman geçmiş kadar bir tahavvülât görü-yordum.

Baktım ki, benim medresemin etrafındaki şehir içi, kale dibi mev-kii, bütün baştan aşağıya kadar yandırılmış, tahrip edilmiş. Ev-velki gördüğümünden şimdiki gördüğüme, güya iki yüz sene sonra dünyaya gelip öyle hazîn nazarla baktım. O hanelerdeki adamlar-ın çoğuyla dost ve ahbap idim. Kısım-ı âzamı, Allah rahmet etsin, muhaceret ile vefat etmişler, gurbette perişan olmuşlardı. Hem Ermeni mahallesinden başka, Van'ın bütün Müslümanlarının ha-neleri tahrip edilmiş gördüm. Benim kalbim en derinden sızladı. O kadar rikkatime dokundu ki, binler gözüm olsaydı beraber ağ-layacaktı. Ben gurbetten vatanıma döndüm, gurbetten kurtuldum zannediyordum. Vâ esefâ, gurbetin en dehşetlisini vatanımda gördüm.⁶⁰

Bu sözleriyle *Ermenilerin zulmünü Müslümanların başına ge-len bir musibet* olarak gören Bediüzzaman, gözleriyle müşahede ettiği vahşetle ilgili düşüncelerini şu dikkat çekici cümlelerle açıklamaktadır:

⁶⁰ Nursî, *Lem'alar*, a.y.

Benim medresemin etrafındaki şehir içi, kale dibi mevki, bütün baştan aşağıya kadar yandırılmış, tahrip edilmiş. Evvelki gördüğümünden şimdiki gördüğüme, güya iki yüz sene sonra dünyaya gelip öyle hazin nazarla baktım.

Burada söz edilen kale dibi mevki şehrin Müslümanların oturduğu yerleşim merkezidir. Ermeniler onu yakıp yıkıp tahrip etmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve öncesinde Ermeniler Müslümanlara farklı farklı işkence, zulüm ve katliamlar uygulamışlardı.⁶¹ Bunların binler örneğinden sadece ikisini canlı şahitlerinin ifadeleri ile aktarmak istiyoruz. Acaba Müslümanlar, o dönemde Ermenilere nasıl muamelede bulundular? İslam savaş hukukuna göre mi hareket ettiler? Bu iki sorunun cevabına Bediüzzaman'ın şahsında değinmek istiyoruz. Böylece iki tarafın savaş ahlakının mukayesesi kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır.

Şu ân Van ili merkeze bağlı Derebey Köyü'nün sakinleri o dönemde Rusların Çaldıran'a girdiklerini duyunca yanlarına biraz yiyecek ve birer yatak alarak Van'a doğru yola çıkmışlardı. Yolda içinden geçtikleri Zorava⁶² Köyü sakinleri de onlara katılmış, daha sonra Hakis, Şih Omer, Şihkara,⁶³ Şihayn,⁶⁴ Hıdır ve Göllü köyleri ahalisi de bu kabileye iştirak etmişti. Böylece Van'a doğru yola çıkanların sayıları 2000'i geçmişti. Adı geçen sekiz köy halkı, Van'ın düştüğünü duyunca çoluk çocuklarını Van Gölü'nde bulunan gemilerle kurtarma ümidiyle, Zeve Köyü'ne gittiler. Mevsim bahardı. Onları Zeve'ye yerleştirmek kolay olmasa da gelenler evlere, samanlıklara ve çadırlara yerleştirildiler. Böylece iki üç gün geçtikten sonra muhtemelen bu

⁶¹ Ermenilerin Van Vilayeti dışındaki Müslümanlara uyguladıkları katliamlar ve zulümler için bkz. Salih Altınok, *Belgeleriyle 19. ve 20. Yüzyıl Başlarında Ermeni Sorunu*, Kozan Ofset, Ankara 2003, s. 273-281; İsmet Bozdağ, *Tarihin Vicdanını Sızlatan Soykırım Efsanesi Çankaya Özel Arşiv Belgelerinde Atatürk Soykırım İddialarını Reddediyor*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 36-39; H. Murat Başbay, *Belge Ve Canlı Tanıklarla Ermeni Katliamları*, Turna Yayınları, İstanbul, 2007, s. 84-156.

⁶² Van - Timar Bucağına bağlı bugünkü Yemlice Köyü.

⁶³ Van - Timar Bucağına bağlı bugünkü Gülsünler Köyü.

⁶⁴ Van - Timar Bucağına bağlı bugünkü Otluca Köyü.

haberi alan Ermeniler köyü üç taraftan kuşattılar. Derken buradaki Müslümanlar ile onları kuşatan Ermeniler arasında çatışmalar başladı. Bu sırada Van'dan atlı Rus Ermenileri, Müslümanları kuşatmış olan Ermenilere yardıma gelince, çatışma şiddetlendi. Ancak kısa bir müddet sonra Müslüman ahâlinin mermileri bitti. Böylece tamamı Ermeniler tarafından şehit edildi. Sadece öldükleri sanılarak bırakılmış olan birkaç kişi hayatta kalmıştı. Bu kimselerden biri de sonradan hatıralarını anlatacak olan, 1903 Van-Zeve doğumlu, Halil oğlu İbrahim Sargın'dı. Biz de o dönemde Zeve'de yaşananları ondan öğreniyoruz.

Bu olayı yaşadığı sıralarda on bir yaşlarında olan İbrahim Sargın'ın kendi ağzından o dehşetengiz günler şöyle anlatılmaktadır:

Bir insan deryası 2000-3000 kişi o yana bu yana kaçışmaya başladı. Köy yanıyordu. O küçük çocukları havaya atıyorlar, altına süngü tutuyorlar. Süngü çocukların karnına batıyor. Çocuklar cıyaklayarak kuş yavrusu gibi yere düşüyordu. O kadınların bir kısmı, gelinlerin bir kısmı kendilerini suya attılar. Bir kısmı da ot toyları var, ot toylarını ateşe verdiler, kendilerini bu ot toylarının içine attılar. Böylece sanki pervane gibi dönüyorlar, hem de türkü tütürüyorlardı. 'Gelin kızlar, bizim düğünümüz var. Bugün bizim düğün günümüzdür' diyorlardı.

Bir kısım kadınlarımızı, kızlarımızı ise samanlara ateş atıp yaktılar. Sonra bu masum kişileri bunun içine atıp hepsini yaktılar. Diğerlerini ise koyun boğazlar gibi kestiler. Orada tek bir kişi kalmadı.⁶⁵

İbrahim Sargın, bir zamanlar babasının iyilikte bulunduğu bir Ermeni tarafından kendisinin, annesinin ve bir bacısının bu katliamdan kurtarılıp Bardakçı Köyü'ne götürüldüğünü de açıklar. O köyde amcasının kızı Seher bulunmaktadır. Seher, katliamdan kurtulan bu akrabalarına Ermeni vahşetiyle ilgili yeminle şunları aktarmaktadır.

⁶⁵ Süslü, *a.g.e.*, s. 32-36.

"Akşam oldu mu bizim içimize Ermeniler gelirdi. 150 tane kadar kadın içinden 10 - 11 tanesini seçip götürürlerdi. Sabaha kadar bu kadınlara tecavüz ederlerdi. Bu kadınlar öyle olurdu ki kan revan içinde kalır, bırakıldıklarında bacaklarını gere gere atar, oturmayacak durumda kalırlardı."⁶⁶

İbrahim sargın ayrıca amcası kızı Seher'in şunları anlattığını da kaydeder:

Bir kadın ekmek yapıyor. Bu sırada yanına gelen Ermeniler 'sen ne yapıyorsun?' dediklerinde 'Valla gördüğünüz gibi ekmek yapıyorum ' diyor. Ermeniler 'sana kebab lazım değil mi?' deyip süngüyü küçük çocuğuna vurduğu gibi tandırın içine yuvarlıyor. Tandırın içinde çocuk çayır çayır yanıyor. Kadının gözleri önünde çocuğunu diri diri yakıyorlar.⁶⁷

Baba adı Mirza, anne adı Hane olan 1883 Van doğumlu olan Salih Taşçı da bu konuda önemli olaylara şahit olmuştur. Ona göre Ermeniler, Rusların yardımlarıyla ayaklanmış, yıllarca birlikte yaşadıkları Müslümanlara karşı savaşmaya başlamışlardır. Onların maksatları aslında Osmanlılardan toprak koparmak ve devlet kurmaktır. Bunun için yer altındaki mahzenlerde eğitim görmüş, cinayetlerini işledikten sonra buralarda rahatça barınmışlardır. Yine onun anlattıklarına göre, Ermenilerin başı olan Aram Paşa komutasında Van içinde, Van kalesinde ve köylerde büyük zulümler işlenmişti. Bunun sonucunda Müslümanlar hicret etmiş, hicret etmeyenler ise toptan katledilmişlerdi.

Yine aynı şahıs, köylerde Ruslarla Ermenilerin yolları tuttuklarını, erkekleri öldürüp tertemiz kadınları kirlettiklerini, yaşlı insanları alınlarından ve ellerinden duvarlara çivilediklerini, öldürmekten bıktıkları insanları gemilere bindirip Van Gölünde diri diri suya attıklarını da⁶⁸ ifade etmektedir.

Hâlbuki birinci Dünya savaşı esnasında, Milis Alay Komutanı Bediüzzaman'ın bulunduğu nahiyeye Müslümanlarca esir

⁶⁶ Süslü, *a.g.e.*, s.37.

⁶⁷ Süslü, *a.y.*

⁶⁸ Süslü, *a.g.e.*, s. 25.

alınan binlerce Ermeni kadın ve çocuğu getirilmişti. Milis komutanı olarak Bediüzzaman'ın bu durumda bir karar vermesi gerekiyordu. O, Ermenilerin bütün hunharlıklarına rağmen, İslam savaş hukukunu nazara alarak askerlere “*Bunlara ilişmeyiniz!*” emrini vermiş ve onları serbest bıraktırmıştı.⁶⁹

2.10. Kürtlerin Ermenilerle El Ele Verip Osmanlı Devleti'nden Ayrılması Fikrine Yaklaşımı

Bediüzzaman, XX. yüzyılın başlarında ırkçılık duygularına kapılan bazı Kürtlerin dillendirdikleri *Osmanlılardan ayrılıp bağımsız veya özerk bir Kürdistan Devleti'nin kurulması* fikrine karşı çıkmıştır. Ona göre, ne Kürtlerin çoğu bunu ister, ne de bu yersiz ve yanlış istek vahdet-i İslâm'a uygundur. Bu hususta 7 Mart 1920 (22 Şubat 1336) tarihinde, İkdam gazetesinin 8273. sayısının birinci sayfasında Bediüzzaman, “*Kürtler ve Osmanlılık*” başlığı altında bir çağrı yapmıştı. Bu çağrıyı yapan sadece o değildi. Aslında bu, Kürtlerden müteşekkil bir heyetin çağrısıydı. Bu çağrı metninin ilgili kısmını buraya almak istiyoruz:

Kürtler ve Osmanlılık

İkdam Ceride-i Muteberine

Evvelki günkü gazeteler, Paris'te, Şerif Paşa ile Ermeni Heyet-i Murahhasası reisi Boğos Nubar Paşa arasında, Kürdistan ve Ermenistan hakkında bir itilaf akdedildiğini yazarak Kürt efkâr-i umumiyesinden (Kürt kamuoyundan) istizahatta bulunuyorlardı.

Dört buçuk asırdan beri vahdet-i İslâmiyenin fedakâr ve cesur hadim ve taraftarları olarak yaşamış ve dini ananesine sadakati gaye-i hayat bilmiş olan Kürtler, henüz beş yüz bine karib (yakın) şühedasının (şehitlerinin) kanı kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerinin, gözleri oyulan ihtiyarlarının hatıralarını teessürlerle anarken, İslamiyet'in zararına olarak tarih ve hayatı düşmanlarıyla itilaf akdetmek suretiyle salabet-i diniyeleri (dine güçlü bağlılıkları) hilafında iftirak-cûyane (parçalanmayı istercesine) âmalı (arzuları) takip edemezler. Binaenaleyh Kürt vicdan-ı milliyesinin bu tarz tehassüsüne mugayir hareket eden zevatı da tanımazlar.

⁶⁹ Bunun için bkz. Nursî, *Tarihçe-i Hayat*, s. 111.

Ve yegâne emelleri de vahdet-i dinî ve milliyelerini (dinî ve millî birliklerini) muhafaza olduğundan keyfiyetin izahatına delâlet buyurulmasını muhterem gazetenizden istirham ederiz.”⁷⁰

Ayrıca 17 Mart 1920 (4 Mart 1336) tarihinde Sebilürreşad Dergisi'nin 461. sayısında yayınlanan bir makalesinde de şu noktalara değinmiştir:

a. Ermeni Boğos Nubar Paşa ile aslen Kürt olan Şerif Paşa arasında, bir Ermeni-Kürt Devleti'nin kurulması gayesiyle Fransa'da yapılan antlaşmaya, en anlamlı ve susturucu cevabın Doğu vilayetlerinde bulunan Kürt aşiret liderleri tarafından verildiğini ve buna itiraz eden telgrafların çekildiğini hatırlatmıştır.

b. Ona göre Kürtler şimdiye kadar İslam'ın nam ve şerefini yüceltmek için beş yüz bin şehit vermişlerdir.

c. Ayrıca, onun dünyasında Kürtler İslâm toplumundan ayrılmaya kesinlikle tahammül etmezler. Bu durumun aksini iddia edenler mutlaka art niyetle hareket eden ve Kürtler adına söz söyleme yetkisi olmayan kimselerdir.

d. Hem Kürtler, Osmanlı Halifeliği makamına olan sadakat ve bağlılıklarını da döktükleri kan ile teyit etmişlerdir.⁷¹

Ayrıca Ermenilerle Şerif Paşa arasında yapılan antlaşmanın kesinlikle Ermenilerin dostane ve iyi niyetlerinden kaynaklanmadığını; bilakis bu antlaşmanın dessâs Ermenilerin hilelerinden biri olduğunu aşağıdaki tespitleriyle ortaya koymaktadır:

Doğu Anadolu'da Ermeniler hiçbir zaman ne nüfus olarak ne de keyfiyet itibarıyla o bölgeye sahip olma iddialarının doğru olmadığı açıkça ortaya çıkınca, bir çoğunluk temin etmek maksadıyla Şerif Paşa'yı emellerine alet etmeyi uygun gördüler. Böylece bir çoğunluk elde edilecek ve Doğu Anadolu, Osmanlılardan koparılacaktır.

a. Ona göre bu işe girişen Ermenilerin maksadı Kürtleri aldatmaktan başka bir şey olamaz. Çünkü ilerde Ermeniler, Kürt-

⁷⁰ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 577.

⁷¹ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 578-579.

lerin nüfus bakımından çoğunluğu elinde bulundurduğunu inkâr edemese de, keyfiyet itibariyle yani ilim ve irfan bakımından Kürtlerin Ermenilerden daha aşağı mertebede bulduklarını iddia edeceklerdir. Böylece Kürtleri kendilerine tabi bir millet haline getirmeye çalışacaklardır. Buna hiçbir akıllı Kürt taraftar olamaz ve zaten Kürtler de bu antlaşmaya muhalif olduklarını sadece sözle değil fiilî olarak da göstermişlerdir.

b. Kürtler her şeyden önce Müslümandırlar ve dine olan güçlü bağlılıkları taassup derecesindedir. Onlar, hakiki Müslümanlardan oldukları için, yürütülen Kürtlük davası onlar katında pek anlamsızdır. Çünkü İslam, İslâmî kardeşliğe zıt olan milliyetçilik/ırkçılık davasını yasaklar. Hem Kürtler, kendilerine kimseyi avukat tayin etmemişlerdir. Kürtlerin avukatlığına soyunanlar da Kürtler adına söz söyleme salahiyeti olmayan, Kürtleri Müslümanlıktan ayırmak isteyip İslâm'ın temel esaslarına aykırı hareket edenler, bir-iki kulüpte toplanan beş-on kişiden ibarettir. Bu konuda Kürtlük adına söz söyleyecek olan ve Kürtlerin vekili olanlar ise, sadece Osmanlı Mebusan Meclisindeki mebuslardır.⁷²

Bediüzzaman Kürdistan'a verilecek bir özerkliği istemediğini şu ifadeleriyle de ortaya koymaktadır: *Kürtler ecnebi himayesinde bir muhtariyeti kabul etmektense ölümü tercih ederler. Şayet Kürtlerin gelişim özgürlüğünü düşünmek gerekirse de bunu Ermeni Boğos Nubar Paşa ile Kürtçülük fikirlerine kapılan Şerif Paşa değil, Devlet-i Aliye düşünür.*⁷³ Çünkü özerklik ilan edilmez, merkezi hükümet ile yapılan müzakere sonucu elde edilir.

Sonuç

Anadolu'da, Bizans ve Roma hâkimiyeti altında iken dinî ve siyasî baskılara maruz kalan Ermeniler, Osmanlılar döneminde bu tür baskılara maruz kalmadıkları gibi, ilk kez ibadet özgürlüğüne de kavuşmuşlardı. Yüzyıllarca Müslümanlarla sorunsuz bir şekilde bir arada yaşayan Ermeniler, XIX. yüzyılın

⁷² Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 579.

⁷³ Nursî, *İçtimai Dersler*, s. 580.

ikinci yarısından itibaren başta Rusya olmak üzere İngiltere, Fransa ve son olarak da Amerika tarafından Osmanlılara karşı kışkırtılmaya başlandılar. Bu dönemde Ermeni Sorunu ortaya çıktı ve halen de varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca, bu dönemde Müslümanlar ile Ermeniler arasında düşmanlık tohumları da ekildi.

Bu sorunun Ermeni halk kitlelerine tesirli olmasında, Ermeni din adamları önemli sebeplerden biridir. Bunlar aracılığı ile Ermeni Kiliseleri, Ermeni ihtilalcıların talimğâhları haline gelmiş ve eğitim merkezleri durumuna sokulmuştu. XIX. yüzyılda karmaşık bir hal almış olan Ermeni meselesi, farklı devletlerce kendi çıkarları doğrultusunda çözülmek istenmişti. Ayrıca, Batılı Devletlerin kışkırtma ve yardımlarıyla Ermeni ayaklanmalarına zemin hazırlamak için pek çok cemiyet de kurulmuştu.

1896 yılında başlayan Ermenilerin Birinci Van İsyanı bir süre sonra bastırılmışsa da, Ermeni komiteciler 1914 yılına, yani Birinci Dünya Savaşına kadar huzursuzluklar çıkarmaya devam ettiler ve ikinci bir isyan için hazırlıklar yaptılar. Bunun için gizlice Van'daki Ermenileri silahlandırıp, Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusların Gönüllü Ermeni Taburları ile sınırlarımıza saldırmaları üzerine bekledikleri fırsatı yakalamışlardı. Gerek Van vilayet merkezinde, gerekse çevresinde bulunan Ermenilerin tutum ve davranışları bu olay üzerine değişmeye başlamıştı. Akabinde Osmanlı ordusunu arkadan vurarak Müslümanlara karşı akla hayale gelmeyecek katliamlara giriştiler. Düşmanla işbirliği halinde Osmanlı Devleti'nin varlığını ve bütünlüğünü hedef aldılar. Devlet de haklı olarak, buna karşı kendi varlığını devam ettirmek zorunda olduğundan Ermenileri tehcir kararı aldı.

Bediüzzaman, gerek doğduğu Bitlis İline bağlı Hizan İlçesinde olsun, gerek ömrünün önemli bir kısmını geçirdiği Van'da olsun Ermeni meselesini yakından takip etti ve II. Meşrutiyet'in ilanıyla Ermeni meselesinin çözümleneceğine inanmıştı. Hatta İslam'la kayıtlanan Meşrutiyet-i Meşrua'nın güzel-

likleri hususunda Doğudaki aşiretleri bilgilendirme yolunda yoğun çaba sarf etmişti. Meşrutiyetin gayr-i müslim tebaaya ve özellikle de Ermenilere sağladığı haklara yönelik endişeleri de mukni ifadeleriyle bertaraf etmişti.

O aynı zamanda Ermenilerle olacak dostane ilişkilerin yararına da dikkat çekmişti. Fakat Birinci Dünya Savaşı esnasında isyan eden ve katliam yapan Ermeni komitecilere karşı da mücadele etmekte tereddüt etmedi. O, Ermenilerin her türlü kan dökücülüğüne ve zulümlerine, çocuk, kadın, yaşlı demeden Müslümanları hunharca katletmelerine karşın, kesinlikle İslam'ın savaş hukukuna riayete itina gösterdi. Hiçbir şekilde Ermenilerin çoluk çocuklarının öldürülmesine müsaade etmedi.

Bediüzzaman Türklerle Kürtlerin ayrılmasına ve farklı devletler kurmalarına karşıydı. Özerk bir Kürdistan Devleti'nin kurulması fikrinin vahdet-i İslam'a uygun olmadığını ve Kürtlerin çoğunun da bunu istemediği hususunu makaleleriyle dile getirmişti.

Kaynaklar

- Altınok, Salih, *Belgeleriyle 19. ve 20. Yüzyıl Başlarında Ermeni Sorunu*, Kozan Ofset, Ankara, 2003.
- Başbay, H. Murat, *Belge Ve Canlı Tanıklarla Ermeni Katliamları*, Turna Yay., İstanbul, 2007.
- Bozdağ, İsmet, *Tarihin Vicdanını Sızlatan Soykırım Efsanesi Çankaya Özel Arşiv Belgelerinde Atatürk Soykırım İddialarını Reddediyor*, Emre Yay., İstanbul, 2005.
- Demiroğlu, Faiz, *Van'da Ermeni Mezalimi (1895 - 1920)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1985.
- Eroğlu, Veysel, *Ermeni Mezalimi*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1973.
- Ethemoglu, Mehmet, *Ermeni Terörünün Kısa Tarihi*, Diyarbakır, 1987.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.
- İlter, Erdal, *Ermeni ve Rus Mezalimi (1914 - 1916)*, Sistem Ofset, Ankara, 1999.

- İnce Erdoğan, Dilşen, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık Yay., İstanbul, 2008.
- Öğün, Tuncay, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-i Şarkiye (1915 - 1923)*, Babil Yay., Ankara, 2004.
- Nursi, Bediüzzaman Said, *İçtimai Dersler*, İstanbul, 2012.
- Nursi, Bediüzzaman Said, *Lem'alar*, İstanbul, 2011.
- Nursi, Bediüzzaman Said, *Şualar*, İstanbul, 2010.
- Nursi, Bediüzzaman Said, *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul, 2004.
- Süslü, Azmi - Gülay Öğün - M. Törehan Serdar, *Van, Bitlis, Muş ve Kars'taki Ermeni Katliamları- Gazilerle Mülakat*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No: 8, Ankara 1994.
- Talat, Aydın, *Bizim Eller Van*, İhlas Matbaacılık, İstanbul, 1998.